

Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbuba Ait Benzetme Lafızlarını Açıklayan Bir Risale

Muhittin Eliaçık*

Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbuba Ait Benzetme Lafızlarını Açıklayan Bir Risale

Bu makalede divan edebiyatında sevgilinin uzuvlarına ait lafızları birer şiir örneğiyle anlatan, Almanya'da Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bir risale tanıtılacaktır. Bu risale bazı şiir meraklılarınca tertip edilmiş olan sıradan listelerden birisi olmayıp mukaddimesi, sebab-i telif kısmı, mürettep bölümleri ve hatimesi olan müstakil bir eserdir. Bugüne kadar hiçbir kaynakta yer almamış, yazarının belirttiğine göre üç gün üç gecede tamamlanmıştır. On sekiz yapraklık risalede klasik edebiyatımızda sevgiliyi betimlemekte kullanılan kelime, tamlama, deyim vs. ifadeler yirmi bir bapta birer beyit örneğiyle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahbûb, benzetme lafızları, Bayerische Staatsbibliothek, risale, Hüsam bın Mustafa el-Belgradî

Abstract

In this article will be advertised a tract which describe words for organs of beloved of classical Ottoman poetry with one each poem and it is in Germany Bayerische Staatsbibliothek This tract not a from lists which were arranged from some inquirings of poem; it is a work of independent which existing its summary its cause of compilation its parts and its epilog. It is located neither source up to now and it is finished as its remark of author in three day-three night. This tract is eighteen leaf and in it is explained adjectives of beloved of our classical Ottoman poetry as twenty one part and with one each example of poem.

Key Words: beloved, describe words, Bayerische Staatsbibliothek, tract, Hüsam bın Mustafa el-Belgradî

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Giriş

Klasik Türk Edebiyatında sevgilinin uzuvlarına ait lafızlara büyük önem verilmiş ve bu öneme binaen şiire yeni başlayanlara ve şiir okuyanlara kılavuzluk etmek üzere şiir örnekleriyle dolu eserler ve listeler hazırlanmıştır. Bu konuda tek başına ya da yazma eserlerin aralarında yazılmış pek çok liste bulunmaktadır. Bu listelerin çoğu müstakil bir eser olmaktan ziyade yardımcı bir kılavuz niteliğindedir. Kutbüddin Ahmed'in *Hevesnâme*'si, Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbih*'i ve Sürürî'nin *Bahrü'l-maârif*'i ise az sayıda yazılmış müstakil eserlerdendir. Bizim tanıtacağımız risale de mukaddimesi, sebeb-i telif kısmı, bölümleri ve hatimesi bulunan müstakil bir eserdir. Bildiğimiz kadarıyla bugüne dek hiçbir yerli ve yabancı kaynakta yer almamış olan bu risale, yazarının hatimede belirttiğine göre üç gün üç gecede tamamlanmıştır. İçinde bulunduğu yazmanın başında hiçbir ilgisi olmayan başka bir eser olarak verilmiştir. Yer aldığı nüshanın 1-68.yapraklarında Nev'î'nin *Netâyicu'l-funûn*'u bulunan 18 yapraklık bu risale 74.yaprakta başlamakta olup klasik edebiyatımızda sevgiliyi vasfetmekte kullanılan kelime, tamlama, deyim vs. ifadeleri 21 bapta birer beyit örneğiyle açıklanmaktadır. Klasik edebiyat çalışmalarında büyük önemi olan bu eser kuvvetli ihtimalle nüshanın müstesihince kaleme alınmıştır.

Klasik Edebiyatta Sevgilinin Beden Özellikleri

Divan şairleri geleneğin belirlediği tek tip ideal sevgili fiziği etrafında şiir yazmışlardır. Bu şairlerin şiirlerine bakıldığında geleneğin çizdiği klasik sevgili fiziği dışında hayatlarında farklı bir güzelle karşılaşmadıkları ve başka çehreler görmedikleri zannedilir. Yüzyılı, coğrafyası ve bölgesi farklı da olsa bu şairlerin hepsinde sevgili aynı özellikleriyle ve tek bir güzel imajıyla görünür. Gelenek, bu ideal sevgili ve güzel tipinin boyunu, saçını, gözünü, kulağını, kaşını, dudaklarını, yanağını, yüzünü, göğsünü, belini, parmağını, bacağına bütün özellikleriyle ayrı ayrı belirlemiştir. Üstelik hangi uzuvlarının şiirde işlenebileceği dahi ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Servi boylu, ince belli, misk ü anber kokulu siyah saçlı, gül yanaklı, kılıç gibi keskin ve yaralayıcı bakışlı, gonca ağızlı, civan yaşlı, gümüş sütun burunlu, yasemin göğüslü, ızdırıp ve hüzün bilmez bu güzelin vücut organları için hangi lafızların kullanılacağı da bütün ayrıntılarıyla belirlenmiştir (Akün, 1994:416). Bunun için de şairler için bir rehber hizmeti görmek üzere sevgilinin (mahbûbun) fiziğiyle ilgili malzemeyi toplu bir şekilde gösteren eserler kaleme alınmıştır. İranlı belâgat yazarı Şerefeddin Râmî'nin *Enisul-uşşâk*'i (1426) örnek alınarak yazılan Kutbüddin Ahmed'in *Hevesnâme*'si (1486) bu yolda yazılmış bilinen ilk eser olup Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbih*'i ve Gelibolu Sürürî'nin *Bahrü'l-maârif*'i (*Teşbihât u Mesâil-i Enisü'l-uşşâk Beyânındadır*

başlıklı üçüncü bölümü) de bu konuda yazılmış eserlerdir. *Hevesnâme*'deki örnekler Farsça olup *Miftâhu't-teşbih*'tekiler Osmanlı şairlerinden alınmıştır. *Bahrü'l-mârif* te ise Arapça-Farsça örneklerle birlikte Türkçe örnekler de verilmiştir. Bu eserlerde, sevgilinin çeşitli unsurlarıyla beden güzelliklerini tavsif için şiirde kullanılabilecek teşbih ve sıfatların neler olduğu, bunlarla hangi mazi-munların meydana geldiği gösterilmiştir. Ayrıca, bazı şiir meraklılarınca düzenlenen mecmualarda da sevgilinin bedeni üzerindeki teşbih ve sıfatları sıralayan birtakım listelere rastlanmaktadır.

Bavyera Devlet Kütüphanesinde Benzetme Lafizlerine Dair Risale

Risale, Almanya'nın Münih şehrindeki Bavyera Devlet Kütüphanesi Türkçe yazmalarının kataloğu henüz yayımlanmamış¹ kısmındaki bir yazmanın 74-92. sayfalarında bulunmaktadır. Bu eseri kütüphanede Türkçe yazmaları topluca incelenen tespit ettik. Müstensihî Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî olan bu yazma toplam 100 sayfa olup 92-100. sayfa-larında müstensih tarafından doldurulmuş çeşitli konularda faydalı bilgileri içeren bilgi ve notlar bulunmaktadır.

Risalenin Yazarı

Risalenin yazarı önsözde ve hatimede belirtilmediğinden sadece tahminî bir bilgi ortaya koyabiliyoruz. Buna göre, 18 sayfa-lıklı bu risaleyi kuvvetli ihtimalle nüshanın müstensihî Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî yazmıştır. Gerek *Netâyicü'l-fünûn*'un hattıyla risalenin hattının aynı oluşu, gerekse 92-100. sayfa-larda *Netâyicü'l-fünûn*'un çeşitli yerlerinden bilgiler aktarılmış olması nüshanın tek bir kişi elinden çıktığını göstermektedir. Çünkü *Netâyicü'l-fünûn*'dan aktarılan bilgiler ancak bu eseri okuyup yazmış birisince aktarılabilecek kadar geniş ve derindedir. Ayrıca bu nüsha *Netâyicü'l-fünûn* açısından da önemlidir. Şöyle ki, *Netâyicü'l-fünûn*'un bittiği 68. sayfa-akta kitabı Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî'nin 1010 (1601)'de tenmik ettiği belirtilir. Bu durumda Nev'î'nin öldüğü 1599'dan yaklaşık bir yıl sonra bu nüsha yazılmış demektir. Bu da, bu nüshanın *Netâyicü'l-fünûn*'un müellif nüshasına yakınlığını ve değerini göstermektedir.

Risalenin Adı

Belli bir adı bulunmayan risâlede “Mahbûbun a'zâsına itlâk olunan elfâzı beyân ider” şeklindeki başlıktan sonra hemen konulara girilir. Nüshanın ilk sayfa-

¹ Bu kütüphanede yaklaşık 550 Türkçe yazma eser ve belge bulunup bunların 300'ü 1875'de hazırlanmış katalogta yer almaktadır. Kütüphanedeki 250 eser ve belgenin kataloğu ise tasnif tam bitmediğinden yayımlanmamıştır.

sında risalenin adıyla ilgili yapılan bir yanlıştan dolayı düzeltme yapılmıştır. İlk sayfadaki temlik kaydında “iki kıt’a kitabdur biri Netâyic-i Fünûndur” kaydından sonra diğer eserin adı silinmiştir. Silme işleminin risalenin adındaki yanlıştan dolayı olduğunu sanıyoruz. Daha aşağıdaki bir başka notta ise “Kitâb-ı Netâyic-i Fünûn maa Hüsn ü Dil-i Âhî bâ-hatt-ı ta’lîk” diye yazılmıştır. Ancak, bir aşk hikayesi olan Ahî’nin Hüsn ü Dil’i² incelendiğinde gerek şekil, gerekse muhteva bakımından bu risâle ile aralarında hiçbir ilgi ve benzerlik bulunmadığı görülür. Bu ibare büyük ihtimalle Ahî’nin Hüsn ü Dil’inin içeriğiyle risalenin içeriğini tam bilmeyen birisince yazılmıştır. 1b’de “Hâzâ Kitâb-ı Netâyicü’l-fünûn” başlığıyla başlayan eser 68a’da biter ve on sayfalık bir boşluktan sonra 73b’den itibaren risale başlar.

Risalenin Muhtevası

Bir mukaddîme, yirmi bir bap ve bir hatime halinde düzenlenmiş olan risale, baştan ayağa mahbûbun uzuvlarına ait lafızları birer beyit örneğiyle açıklar. Mukaddîmede “başka bir şeye benzetilen her şeyin her yönden benzemesine gerek olmayıp bir yönden benzemesinin yeteceği, sahih teşbihte -dilberin yanağını kırmızı güle benzetmekte olduğu gibi- benzerliğin ikisinde de tarâvet bulunmasından dolayı müşebbehün-bih ile müşebbehe şamil olduğu; eğer benzetme yönünün iki tarafa şümülû yoksa teşbihin fasit olacağı söylenir. Kısacası vech-i şebihin müşebbehün-bih ile müşebbehte bulunması gerektiği söylenir. Risalede mânâca zaid çok teşbih olduğu, mesela teşbih-i zülfe anber-fâm anber-âgîn, anber-âsâ, anber-sâ gibi hepsinin bir mânâda anber gibi demek olduğu, fakat bunun gibi elfâzı yazmaktaki faydanın eğer biri vezne gelmezse diğerinin geleceğinden dolayı olduğu belirtilir. Zül-fün vasıflarında gül-pûş kemer-pûş semen-pûş gibi dıştan anlaşılır gözükken bazı evsafın olduğu, yanağa müşebbehün-bih edilen her şeyi pûş lafzıyla birleştirip zülfe dayandırmanın caiz olduğu; ama sevgilinin yanağına yed-i beyzâ, bostan ve lâle-zâr denilirken zülfe yed-i beyzâ-pûş, bostân-pûş ve lâle-zâr-pûş denilmediği söylenir. Bu risalede yazılı olan lafızların rum şairlerinin halislerinin kabul edip şiirlerinde yazdıkları ibareler olduğu da belirtilir ve risalenin bapları ve konuları verilir. Buna göre eserin bapları ve konuları şöyledir:

Birinci bap saçın sıfatında	on ikinci bap dişin sıfatında
ikinci bap kulağın sıfatında	on üçüncü bap ağızın sıfatında

² İran ve Türk edebiyatlarının ortak aşk mesnevilerinden olan Hüsn ü Dil hikayesi ilk defa biri nesir, diğeri nazım halinde İranlı şair Fettahî(ö.1448) tarafından yazılmıştır. Türk edebiyatında ise ilk Hüsn ü Dil’i Lamîf(ö.1532) serbest bir tercüme şeklinde yazmış, bunun daha muhtasarını Ahî Hasan Çelebi(ö.1517) kaleme almıştır. Ayrıca, Hüsn ü Dil yazdıkları bilindiği halde eserleri elde bulunmayan başka şairler de vardır.

üçüncü bap alının sıfatında
dördüncü bap kaşın sıfatında
beşinci bap gözün sıfatında
altıncı bap kirpiğin sıfatında
yedinci bap burunun sıfatında
sekizinci bap yüzün sıfatında
dokuzuncu bap hattın sıfatında
onuncu bap benin sıfatında
on birinci bap dudağın sıfatında

on dördüncü bap çenenin sıfatında
on beşinci bap boynun sıfatında
on altıncı bap göğsün sıfatında
on yedinci bap parmağın sıfatında
on sekizinci bap kolun sıfatında
on dokuzuncu bap boy-posun sıfatında
yirminci bap belin sıfatında
yirmi birinci bap bacağıın sıfatındadır

Güzellik şehrinde önde gelen kıvrıcık saçın, dilberlerin başında olup onun üstünde bir şey olmadığından dolayı birinci babın en üstteki saça, yirmi birinci babın da en alttaki bacağına ayrıldığı ayrıca belirtilmiştir.

RİSÂLE

“Ma‘lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddîme ve yigirmi bir bâb ve bir hâtîme üzerine müretteb kıldum ve başdan ayağa mahbûbuñ a‘zâsına itlâk olunan elfâzı beyân eyledüm ba‘zı evsâfda ki nev‘-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şu‘arâ ile iştihâr eyleyüp ‘ayân kıldum.

MUKADDİME. Ma‘lûm-ı sa‘âdet ola kim her şeyi âhara teşbîh ideler lâzım degildir ki her vechle müşâbih ola belki bir cihetden iştirâk yeter ammâ teşbîh-i sahîh oldur ki şibhi müşebbehün-bih ile müşebbehe şâmil ola meşelâ ruḥ-ı dilberi gül-i ahmere teşbîh itmek gibi ikisinde de tarâvet bulınur eger vech-i şebehûn tarafeyne şümûli yoğise fâsiddür hâşıl-ı kelâm vech-i şebeh müşebbehün-bih ile müşebbehe bulunursa teşbîh sahîhdür gerek eş‘âr-ı büleğâda ol teşbîh bulunsun gerek bulunmasun belki bulunmaḳ evlâdur zîrâ hayâl haşşdur ve bu risâlede çok teşbîh vardır ki ma‘nâ cihetinden zâ‘iddür meşelâ teşbîh-i zülfe ‘anber-fâm ‘anber-âgîn ‘anber-âsâ ‘anber-sâ gibi cümlesi bir ma‘nâyadır ‘anber gibi dimekdür ammâ buncılayın elfâzı yazmaḳda fâ‘ide olur ki eger biri vezne gelmezse biri gelür ve ba‘zı evşâf vardır ki zâhiri müstedrek gibi görünür meşelâ evşâf-ı zülfe gül-püş kemer-püş semen-püş gibi zîrâ fehme mütebâdir olan oldur ki her nesneyi kim ruḥsâra müşebbehün-bih ideler câ‘izdür ki anı püş lafzıyla mürekkeb idüp zülfe itlâk eyleyeler ammâ öyle degildir ki görmez misin ruḥ-ı dil-dâra yed-i beyzâ ve büstân ve lâle-zâr dirler zülfe yed-i beyzâ-püş ve büstân-püş ve lâle-zâr-püş dimezler ve bu risâlede mektûb olan elfâz şol ‘ibâretlerdür ki rûm şu‘arâlarınuñ hâlişleri kabûl idüp şî‘rlerinde yazmışlardır.

Evvelki bâb şıfat-ı müyda ikinci bâb şıfat-ı güşda üçüncü bâb şıfat-ı cebinde dördüncü bâb şıfat-ı ebrûda beşinci bâb şıfat-ı çeşimde altıncı bâb şıfat-ı müjede yedinci bâb şıfat-ı bînde sekizinci bâb şıfat-ı rûda tokuzuncu bâb şıfat-ı hattda onıncı bâb şıfat-ı hâlde on birinci bâb şıfat-ı lebde on ikinci bâb şıfat-ı dendânda on üçüncü bâb şıfat-ı dehânda on dördüncü bâb şıfat-ı zenaḥdânda on beşinci bâb şıfat-ı gerdânda on altıncı bâb şıfat-ı sinede on yedinci bâb şıfat-ı engüşte on sekizinci bâb şıfat-ı sâ‘idde on tokuzuncu

bâb şıfat-ı kadd ü kâmetde yigirminci bâb şıfat-ı miyânda yigirmi birinci bâb şıfat-ı sâķ beyânındadır şehr-i hüsnde ser-âmed olan müy-y müca‘‘ad dilberlerüñ farkında olup anuñ fevķında nesne olmaduğı ecilden.

BÂB-I EVVEL MÛY BEYÂNINDA OLICIDUR. Evvelâ bilmek gerekdür ki müy dört kısmdur şol mü ki şehâb-ı mâh-tâbânı örter gibi ruhsâr-ı dilber üzre ķarâr ide aña zülf dirler ve şol mü ki ‘aşık-ı miskînlerüñ cürmin dileyüp hün-riz dilberlerüñ boynına şalina aña gîsü dirler ve şol mü ki kemer-vâr miyân-ı ma‘şûķı der-kenâr eyleye aña mü dirler bir kısmına dağı kâkül dirler mü mecmû‘ına itlâķ olunduğı gibi huşuşıyle bir ma‘naya dağı itlâķ olunur ve bu aķsâmuñ her biri mecazen âķara olinsa câ‘izdür.

ELĶĀB:³ *zülf, ‘anber, ‘anberîne, ‘anber-fâm, ‘anber-âsâ, ‘anber-sâ, ‘anber-reng, ‘anber-i müşğ, ‘anber-i müşğîn, müşk-feşân, tırra-i perîşân, ‘anber-çenber, lâm, dâl, cîm, ĥam, perîşân, müca‘‘ad, kemend-i bî-cân, şeb-i rû, semen-sâ, fettân, hümâ-sâye, hümâyün, şü‘bân, dâm, çengâl-dâr, ser-keş, burķa‘-ı kec-siyeh, küfir, kâfir, dūd, zünnâr, meftûl, Leylî-tırâz, sünbül, berg-i reyĥân-tırâz, ‘ömr-i dirâz, müşevveş, siyeh-kâr, siyeh-dil, dil-âvîz, ser-âmed, zâğ, şeb-âğûş, ‘araķ-rîz, hevâ-yı zülf, ber-ķaraf, girih-gîr, dâ-mân, zülf-i gül-püş, kemer-püş, semen-püş, zulümât, na‘l, minber, ebrû, zâlâm-ı şeb, târ-ı müşk-bâr, defter-i siyâh, bûr-ı zülf, şorguķ* Bu bapta 31 beyit örneği verilmiştir.

İKİNCİ BÂB ŞIFAT-I GÛŞ BEYÂNINDADUR

ELĶĀB: *hilâl-i nev, hilâl-i ‘îd, gül-i şadef, kevkeb-i düri*.⁴ 4 beyit örneği verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÂB ŞIFAT-I CEBİN BEYÂNINDADUR: Meydân-ı feşâhatda ser-âmed olan süĥan-ârâlar ma‘şûķuñ alını *mâta* ve *Süheyl-i Yemânîye* teşbih eylemişlerdür. Dıraşşanlığı cihetinden ba‘zılar *Zühreye*, ba‘zılar *nûr-ı maĥz*, ba‘zılar *Müşteri*, ba‘zılar *tâķa* ve *çerâğa* ve *şem‘e* ve *meydâna* teşbih eylemişlerdür. Bu bapta 7 beyit örneği verilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÂB ŞIFAT-I EBRÛ BEYÂNINDADUR.

ELĶĀB: *dü-tâ, ‘ayn, na‘l, mâhî, miĥrâb, peyveste, kemân, tâķ, tuğrâ-nişân, çevgân, şavlecân, nûn, meh-i nev, çîn, kej-râ, kej-nihâd, dâğ, ĥancer, kemer, ĥurre, hilâl, râ, fet-tân, yâ, ĥacib, kâfirî miĥrâb, niyâm-ı muķavves, Zü‘l-feķâr, ĥâtem-i mu‘anber* Bu bapta 27 beyit örneği verilmiştir.

BEŞİNCİ BÂB ŞIFAT-I ÇEŞM BEYÂNINDADUR.

Ķamze-kâr dilberlerüñ çeşm-i şür-engîzi dört dürlü olurdı: biri şehlâdur ki aña ‘abherî dirler; bu ol çeşm-i siyeh-kârdur ki anda nev‘â ĥavel ola, bellü belürsiz ola, biri iki görmeye kec-nazar gibi. Bu aşl çeşmi çeşm muķâbili dutarlar. Mest-i meyhâne-i ‘aşķ oĥanlar çeşm-i şehläyi *câm-ı nergise* teşbih itmişlerdür. İkcinci *çeşm-i keşîdedür*; bu ol çeşmdür ki bādâm şeklinde olup tenglikden ecnâs-ı ĥatları birbirine peyveste ola bi-

³ Risalede elkaplar kırmızı (sürh) mürekkeple yazılmıştır. Birinci babın bazı elkabı beyitler ilerledikçe aralara sıkıştırılmıştır.

‘aynihi satḥ-ı kâfa beñzeze. Üçüncü kısmı *h̄-âb-âlûdedür aña maḥmûr dirler ol sebebden ki müdâm bâdesiz sermestdür, leb-be-leb dil-dâde dem-be-dem nâzır iken çeşm-i bîmâra bâdesiz mest dirdüm ki merdüm mest-i harâb olmayınca olmaz*. Dördüncü *mey-gündür*. Mey-gün ol ğamzeze dirler ki içdüğü şarâb-ı nâzûk eşeri zâhir olup mey-gün ola belki nâ-ḥak yere ‘âşık-ı bî-çâreyi öldürdügiyçün kanlu gözine, ve bu dördün her birine ğamze ya‘ nî şühluḡ lâzımdur.

ELĶĀB: *nergis, bādām, çerâġ, fettân, h̄-âb-âlûde, ġüşe-nişm, ġamze-i bîmâr, cādû, cādû-firîb, rind, ‘ayyâr, harâmî, siyeh-pûş, zâlim, kattâl, kattâl-ı bî-emân, cellâd, h̄ün-rîz, h̄ün-h̄-âr, sâhir, merdüm-âzâr, dil-âver-i h̄ünî, kemîn-dâr, pür-h̄-âb, ġammâz, türk, türkân-mest, şâhîn, çeşm-i siyâb, dil-keş, dil-rübâ, dil-sitân, cân-sitân, habes, tıfl-ı h̄-âbî, haste, ‘arab, düzd-i ‘arab, hînd, âyîne-dâr, ġamze-i şüh, hârût, fitne-cû, ceng-cû, âhû, âhû-firîb, kemân-dâr, siyeh-dil, şîr-kâr, şîr-ġîr, saġm, ‘alîl, şîrâne, ġamze-kâr, siyeh-kâr, ser-tîz, şîve-kâr, nâ-tüvân, ser-gerdân, ġazab-nâk, h̄ışm-nâk, bî-bâk, ‘ayn, çeşm-i h̄ışm, tatar, dâne-i tesbîh, râhib, ruhbân* Bu bapta 29 beyit örneġi verilmiştir.

ALTINCI BÂB ŞIFAT-I MÜJE BEYÂNINDADUR.

ELĶĀB: *müġgân, dilîr, şâh-ı cefâ, leşker-i mestâne* (leşkerdür ki her ḡamlede şad-hezâr kalb-i ġam-perver şıyar ol sebebdendür ki aña mestâne dirler), *tîġ, şemşîr, ḡancer, ḡancer-i ser-tîz, nîze, h̄ün-rîz, fettân, tîr, peykân, nâvek, ḡadeng, siyâh-şaff, levend, çârüb, müşġ, kalb-şiken, şaff-derî, nîşter, siyeh-dil, nevk-i kalem, hâr, sûzen, sipâh-ı mûr, Zü'l-feġâr* Bu bapta 17 beyit örneġi verilmiştir.

YEDİNCİ BÂB ŞIFAT-I BİNİ BEYÂNINDADUR.

ELĶĀB: *sehm, elf-i sîmîn, zanbaġ-ı nâ-şüküfte, sûtün-ı sîmîn, şüşe-i sîm*
Bu bapta 6 beyit örneġi verilmiştir.

SEKİZİNCİ BÂB ŞIFAT-I RÜY BEYÂNINDADUR.

ELĶĀB: *tal‘at, maḡla‘, manzar, ‘ârîz, ruhsâr, gül-cemâl, bâġ-ı nesrîn, semen, er-ġuvân, didâr, cennet, ġülşen, ġülistân, ġül-zâr, semen-zâr, lâle-zâr, lâle-sitân, ravza, ravza-i rıdvân, cehre, âteş-i şems, şems-i duḡâ, mihr, ḡurşîd, mâh-ı bedr, ḡadd, yed-i beyzâ, şem‘-i tâb, şu‘le, pertev, nûr, mir‘ât, âyîne(şâf olduġiyçün), kâfûr, dîn, îmân*(vech-i şebbeh oldur ki kalbe ve cânâ şafâ virmek dîne lâzım ruḡ-ı rengîne daḡi lâzım), *şahn-ı şafâ, kıble, ka‘be, nûz, nûz-ı nevrûz, nûz-ı baḡt, ḡandân, ‘îd, meydân-ı ‘îd, muşḡaf, şahîfe, şafḡa, şafḡa-i cân, dil-ġüşâ, neşâḡ-engîz, ferah-baḡş, ‘îzâr, dil-rübâ, miyân-ı nâr, verd, şubḡ, câm-ı cihân-nü mâ, ḡadd-i rengîn, berg-ı nesterîn, varaġ-ı âl, varaġ-ı rengîn, varaġ-ı reng-âmîz, baġme(baġkam), dâne-i nâr, âb-ı revân, bezm-i nuġl* Bu bapta 34 beyit örneġi verilmiştir.

TOĶUZUNCU BÂB ŞIFAT-I ḤAḤḤ BEYÂNINDADUR.

Ḥaḡḡ eġerçi birdür ammâ bi-ḡasebi‘l-ı tîbâr iki kısımdur biri budur ki leb-i dürer-bâr kenârında zâhir ola, ikinci oldur ki ruḡ-ı nigârda qarâr dutup zülfe qarîb ola.

ELKĀB: *reyhān, sebze, pīrūze* (rīze pīrūze vech-i ŧebeh ħurdeligidür), *zümürred* (vech-i ŧebeh yeŧil olmağdur), *minā, jengār, ŧūŧī, mūr, ħazar, nebāt, sünbül, dāl, lān*(zīrā lāmda dütālīk olduğı gibi ħağda dağı vardur), *ğubār, ħubār-ı müŧğ, hāle, mihr-i giyāh, āsmān, pāy-ı mūr, fītne, zerrāt-ı ŧems*

Bu bapta 3 beyit örneğı verilmiŧtir.

ONUNCI BĀB ŧIFAT-I ħĀL BEYĀNINDADUR.

ELKĀB: *noğta, süveydā, ħacerü'l-esved, kevkeb-i münħasif, zengī-beçe, hindū-beçe, merdüm-i dīde, zāğ, müŧğ-bār, fūlfül, dāğ-ı ħabeŧ, tıfl-ı ħabeŧ, 'anber, 'anberīn, 'anber-āğīn, müŧğ, müŧğīn, ħāliye-bū, ħāliye-sā, ħāliye-reng, siyeh-dāne, müŧğ-dāne, fet-tān, hārūt*

Bu bapta 8 beyit örneğı verilmiŧtir.

ON BİRİNCİ BĀB ŧIFAT-I LEB BEYĀNINDADUR (lebūū iki ħalkasına ħoğğca dīrler)

ELKĀB: *la'l, la'l-i güher-bār, hilāl, hilāl-i 'id, rūħ, rūħ-ı muŧavver, ħalka, sükker, ħand-i nebāt, ŧehd, nardāne* (vech-i ŧebeh rengīn olduğıdur), *cān-feŧān*(zīrā ki ħayāt-bağŧdur), *ŧīr, ŧīrīn, rengīn, ħandān, güher, ħoğça, yāğūt-ı ħamrā, ħār-ı kırmızı, mīve, ħurmā, 'unnāb, ŧerbet, tāb, cüllāb, cān, nuğl, mercān, ħavz-ı kevŧer, āb-ı ħayāt, selsebīl, zülāl, çeŧm-i ħayvān, çeŧm-i cān, zemzem, tatlu, rāz-ı nihān, cām, mey-ħāne, peymāne, ħadeħ, bāde, ħall, sāğar-ı ŧahbā, ŧarāb*(vech-i ŧebeh rengiyle 'āŧıqları medħūŧ it-düğüdür), *ŧekeristān, ŧeker-feŧān, zer-efŧān, güher-bār, güher-nisār, ŧeker-bār, ŧeker-rīz, cān-fezā, jeng, ŧeker-güftār, ħoğçe, cān-bağŧ* Bu bapta 56 beyit örneğı verilmiŧtir.

ON İKİNCİ BĀB ŧIFAT-I DENDĀN BEYĀNINDADUR

Dendān-ı yāri eŧk-i 'āŧık-ı ħām-ħ'āra teŧbīħ itmiŧler dāne dāne olduğı cihetden ve dağı bāğ-bān-ı derd ü ħasret olan dīvāneler dendān-ı yāri ħağre-i ŧebneme teŧbīħ itmiŧlerdür.

ELKĀB: *eŧk-i dīde, ħağre-i ŧebnem, jāle, süreyyā yılduzı, lü'lü', dūr, gevher*

Bu bapta 6 beyit örneğı verilmiŧtir.

ON ÜÇÜNCÜ BĀB ŧIFAT-I DEHĀN BEYĀNINDADUR

ELKĀB: *ħoğçe, çeŧm-i ħayvān, çeŧme, dā'ire, noğta, ħoğğca, 'adem, cevher-i ferd, mīm, ser-i mü, zerre, nüŧ, ħātem, çeŧme-i nüŧ* Bu bapta tek beyit örneğı verilmiŧtir.

ON DÖRDÜNCÜ BĀB ŧIFAT-I ZENAħDĀN BEYĀNINDADUR

ELKĀB: *sīb, ayva, turunc, çāħ, zindān, çāħ-ı Bābīl, zākan, 'id-i vefā, güy, semender, zenağ, çevgān, 'anberīn* Bu bapta 7 beyit örneğı verilmiŧtir.

ON BEŧİNCİ BĀB ŧIFAT-I GERDĀN BEYĀNINDADUR

ELKĀB: *sūrāħī-i sīmīn, serv, serv-i firāz* ('ālī olduğıyçün), *gümüş, ŧem'-i kāfūr, dırağt-ı kāfūr, ħağt-ı istivā, ŧükūfe* Bu bapta 4 beyit örneğı verilmiŧtir.

ON ALTINCI BÂB ŞİFAT-I SİNE BEYÂNINDADUR.

ELKÂB: *sîm, ka'be, zemzem, gül-i nesrîn, semen, yâsemen, nûr, tâb, güneş, ay, âyîne-i billûr, âyîne* (ve dağî her nesne ki beyâz ve nâzûk ola sîne-i dilbere ıtlâkı câ'izdür) Bu bapta 8 beyit örneği verilmiştir.

ON YEDİNCİ BÂB ŞİFAT-I ENGÜŞT BEYÂNINDADUR

ELKÂB: *ğonçe-i zanbağ, ney-şeker, nigâr, nigârîn, berg-i lâle, hâme, hâme-i sîmîn, muhannâ, pençe-i mercân, finduğ* Bu bapta 6 beyit örneği verilmiştir.

ON SEKİZİNCİ BÂB ŞİFAT-I SÂ'İD BEYÂNINDADUR

ELKÂB *sîm, sîmîn, hamâ'il, hamâ'il-i sîmîn, nihâl-i yâsemen* 4 beyit örneği verilmiştir.

ON TOKUZUNCİ BÂB ŞİFAT-I KADD BEYÂNINDADUR.

ELKÂB: *kâmet, kâmet-i bâlâ, 'ömr-i durâz, serv, nihâl, nihâl-i tâze, serv-i sehî, şanevber, 'ar'ar, fübâ, sidre, mûntehâ, elif, şâh-ı gülbün, şimşâd, çenâr-ı mey-şeker, nağl*

Bu bapta 9 beyit örneği verilmiştir.

YİĞİRMİNCİ BÂB ŞİFAT-I MİYÂN BEYÂNINDADUR

ELKÂB: *hayâl, mû, miyân-ı bârîk, 'adem, râz, râz-ı nihân, râz-ı cân, bi-nişân* 5 beyit örneği verilmiştir.

YİĞİRMİ BİRİNCİ BÂB ŞİFAT-I SÂK BEYÂNINDADUR

Evvelâ bilmek gerekdür ki sâk iki kısmdur, biri sepîd ve biri sürh ya' nî kızıla mâ'ildür. 'Arabda sâk-ı sürhî müstaşsendür ammâ rûm-ı 'arabda matlûb olan sâk-ı sepîddür 'ale'l-ıhuşûş ki müdirr ola âb-ı revân gibi tab'ı şâf u pâk olup. Bâzâr-ı feşâhat-i nazm içinde şarrâf olanlar sâk-ı mağbûbı *şem'-i kâfûra* ve *gümüşe* ve *nûra* ve *sütûn-ı billûra* teşbîh itmişlerdür. Bu bapta 2 beyit örneği verilmiştir.

HÂTİME

Bu tarz-ı şî're ve uslûb-ı nazma sâlik olan yârâna evlâ ve enseb olan oldur ki mezkûr elkâbı ki dilberûn ba'zı a'zâsına ıtlâk iderler öyle gerekdür ki ol elkâbuñ biribirlerine münâsebeti ola tâ kim nazm rengîn düşe meşelâ her beytde ki dehân-ı yârî *dürç-ı cân-pervere* teşbîh ideler gerekdür ki *leb-i güher-bânı la'le* veyâ *gevhere* beñzedeler ve her yerde ki ğamze-i yârî *tîre* beñzedeler ebrû-yı dil-sitânına *kemân* ıtlâk itmek gerekdür nitekim bu beytde düşmüşdür beyt: *tîr-i ğamzeñ toğrıdur kanum halâl olsun saña-ol kemân-ebürüya kurbân eyleyen sensin benî.* ve her yerde kim hañt-ı siyeh-kârî *hızra* beñzedeler la'l-i gevher-feşânî *âb-ı hayvâna* teşbîh itmek gerekdür ki nitekim bu beytde olduğu gibi beyt: *la'lûñ üstinde hañtuñ Hızr oldı çok bîmâra kim - âb-ı hayvânile dolmuş câm-ı İskender şunar.* ve her kaçan kim zülf-i perîşânî *sü'bâna* teşbîh ideler la'l-i lebini *tiryâka* ve sâ'ir edviyeye teşbîh itmek gerekdür nitekim bu beytde vâkı' oldı beyt: *kâ-*

külüñ okımuñ nişini def' eylemege - hoşkasından lebüñün zerre tiryâk yeter. ve ğayrisin daħi buña kıyâ s itmek gerekdür.

Hamdü-lillah bu şâhid-i dil-keş
‘Arz-ı dîdâr olup tamâm oldı

Dürr-i nükteyle beñzeyüp şadefe
Hatt-ı reyhân-ı müşg-fâm oldı
Türkî dilde nazîri yoĸdur kim
Ğayri defterlere imâm oldı

Burc-ı fikretde bir meh-i nev iken
İki üç gicede tamâm oldı

Hâfâ vü sehvile çün vaqt-i tahrîr
Ğalaatlar kim düşe nevk-i kalemnden

Benân-ı luţfile işlâh kılmak
Ba’ id olmaya aşhâb-ı keremden

Şairlerin sevgiliyi nasıl hayal ettiklerini ve daha çok hangi uzuvları üzerinde yoğunlaştıklarını risalede uzuvlar için kullanılan lafızlardan anlamamız mümkündür. Ayrıca, verilen şiir örnekleri de bu konuda yardımcı olmaktadır. Risaleye göre klasik şiirde mahbûbun yirmi bir uzvu üzerinde benzetmeler yapılmaktadır. Bu, tabii ki gelenekçe belirlenmiş olup isteyeninin istediği yeri tasvir etme gibi bir lüksü olmamıştır. Mesela güzellik unsuru olarak görülmeyen sevgilinin ense, sırt, omuz vb. yerleri şiirde işlenmemiştir. Öncelikle gelenekçe belirlenmiş güzellik unsurları esas alınmakta ve şairler de buna uymaktadır. Risaleye baktığımızda 21 uzvun 15’i boyundan yukarıdadır. Geriye kalan altı uzuv göğüs, kol, parmak, bel, boy-bos ve baldır boyundan aşağıdadır. Yani güzellik unsurları büyük ölçüde boyundan yukarısı için olmaktadır. Bu da klasik edebiyatımızda ideal sevgilinin tasvir edilmesinde yoğunlaşılan noktalar konusunda bize bir ipucu verir. Elbette boy-pos, bel, parmak gibi uzuvlar da çok işlenmiştir; ancak, risaleye göre bu uzuvları sıraladığımızda çıkan tablo belli uzuvlar üzerinde daha çok yoğunlaştığı intibamı vermektedir:

Sevgilinin uzuvları için kullanılan sıfatların sayı bakımından sıralaması:

1. 5.bap göz	68	12. 16.bap göğüs	12
2. 8.bap yüz	67	13. 17.bap parmak	10
3. 1.bap saç	65	14. 3.bap alın	9
4. 11.bap dudak	58	15. 20.bap bel	8
5. 4.bap kaş	30	16. 15.bap boyun	8

6. 6.bap kirpik	28	17. 12.bap diş	7
7. 10.bap ben	24	18. 7.bap burun	5
8. 9.bap hatt	21	19. 18.bap kol	5
9. 19.bap boy-pos	16	20. 2.bap kulak	4
10. 13.bap ağız	14	21. 21.bap baldır	4
11. 14.bap çene	13		

Risalede sevgilinin uzuvları için kullanılan lafızlara örnek olarak verilen beyit sayıları da yukarıdaki sıralamayla paralellik arzietmekte ve ilk beş sırada yine aynı uzuvlar bulunmaktadır. Bazı uzuvlarda paralellik görülmesine de çoğunluğunda bu paralelliği görmekteyiz:

1.dudak	56	12.parmak	6
2.yüz	34	13.diş	6
3.saç	31	14.burun	6
4.göz	29	15.bel	5
5.kaş	27	16.boyun	4
6.kirpik	17	17.kol	4
7.boy-pos	9	18.kulak	4
8.ben	8	19.hatt	3
9.göğüs	8	20.baldır	2
10.çene	7	21.ağız	1
11.alın	7		

Kaynaklar

Akün Ö. Faruk, *Divan Edebiyatı*, TDV İA. ss. 389-427, İstanbul 1994.

Kutbüddin Ahmed. *Hevesnâme*, Ankara Genel Kütb. Nr.439.

Muîdî. *Miftâhu't-teşbîh* (Haz:İsmail E.Erünsal), Osmanlı Araştırmaları VII-VIII (1988) ss. 215-272.

Sürûfî. *Bahrü'l-maarif*, İÜ Kütüphanesi TY 1857.

Şerefeddin Râmî. *Enîsul-uşşâk* (nşr.Abbas İkbâl) Tahran 1325.

Verzeichniss Der Orientalischen Handschriften Der K.HOF-UND Staatsbibliothek In München 1875.